

ISSN
2547-989X

Sinop Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi

Araştırma Makalesi

Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (1), s. 117-141

Geliş Tarihi:12.01.2023 Kabul Tarihi:23.02.2023

Yayın: 2023 Yayın Tarihi:31.05.2023

10.30561/sinopUSD.1232957

<https://dergipark.org.tr/sinopUSD>

ROUSSEAU’NUN AYDINLANMACI AKIL ELEŞTİRİSİ

Gülümser DURHAN*

Öz

Aydınlanma Dönemi düşünürü olan Jean-Jacques Rousseau, kendi döneminin düşünce anlayışına karşı olan negatif tutumuyla, aydınlanmaya, kendi döneminin filozoflarına, düşünce zincirine karşı olan ağır eleştirileriyle karşımıza çıkmaktadır. Aydınlanmayla birlikte, doğal halde bulunan insanın bozulduğuna, yozlaştığına, duygularını göz ardı ettiğine, tutsaklığına bilim sanat veya eğitim gibi kurumlarının etkisi nedeniyle kendine yabancılaştığına vurgu yapan Rousseau, bu tutum ve sert eleştiriyi dönemin aykırı sesi olarak dikkat çekmektedir.

Aklın ön plana çıktığı aydınlanma dönemi, aklını dayanak alan, kendi akıl gücünün farkındalığına varan, kendi davranışlarının sorumluluğunu üstelenen, başkasının kendisini yönlendirmesine olanak tanımayan ve aklını kiraya vermemiş bir insan modelini salık vermektedir. İnsanın hayatına anlam katan ve yapıp etmelerini düzene koyan evrensel bir akıl gücüdür. Eğer insan akıllı, bağımlı düşüncelerden, bağınazlıktan, makul veya mantıklı temeli olmayan gelenek görenek, töre gibi örf ve adetlerden kurtulursa o insanın kendisi de kurtuluşa ermiş demektir. Dolayısıyla aydınlanma düşüncesinde akıl, insanı düşmüş olduğu kötü durumlardan kurtaracak, hata yapmasını engelleyecek temel bir yol göstericidir.

Rousseau’ya göre böylesi bir insan anlayışı öne sürmek, insanın bencilleşmesine, doğal haldeki insanın bozulmasına, insanın tabiatı gereği iyi olan yapısına yabancılaşmasına sebebiyet vermektedir. Bu durumda yabancılaşan insanın yapıp etmelerinde ve hayatında bozulmalar olmaktadır. Zira böyle bir durumda özgürlük ortadan kalkmış ve eşitsizlikler doğmuştur. Bu şekildeki bir toplumda mülkiyet fikri ve iş bölümü ayrımı gibi hususlar da ortaya çıkmıştır. Tüm bu sebeplerin esas temeli, duygulardan ziyade akla verilen önemden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Rousseau, aklın yüceltilmesi ve duyguların bir kenara bırakılmasıyla insanın özünden kopuş yaşadığını savunmakta ve aydınlanmayı; özelinde akli eleştirmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın amacı, Rousseau’nun insan aklına olan insani ve toplumsal boyuttaki olumsuz tavrına dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, İnsan, Rousseau, Akıl.

* Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Felsefe Bölümü, g.durhan@alparslan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9639-9620>

Rousseau's Critique Of Mind

Abstract

Rousseau, who is a thinker of the Enlightenment Period, confronts us with his negative attitude towards the mentality of his own period, with his heavy criticisms against the Enlightenment, the philosophers of his own period, and the chain of thought. Rousseau, who emphasized that with the Enlightenment, the human being in his natural state deteriorated, degenerated, ignored his feelings, and alienated himself from his captivity due to the influence of institutions such as science, art or education, draws attention to the contradictory voice of the period with this attitude and harsh criticism.

The enlightenment period, in which the mind came to the fore, recommends a model of a person who takes his mind as a basis, realizes his own power of reason, takes responsibility for his own actions, does not allow others to direct him, and does not let his mind go. It is the universal mind power that gives meaning to people's lives and regulates their actions. If the human mind gets rid of relative thoughts, bigotry, customs and traditions that have no reasonable or logical basis, then that person himself/herself has achieved salvation. Therefore, in the thought of enlightenment, the mind is a basic guide that will save people from bad situations and prevent them from making mistakes.

According to Rousseau, suggesting such a human understanding causes human selfishness, deterioration of the human in the natural state, and alienation of the human being from self nature. There will be a deterioration in the actions and life of the alienated person. Because in such a situation, freedom has disappeared and inequalities have arisen. The main basis of all these reasons stems from the importance given to the mind rather than the emotions. For this reason, Rousseau argues that with the exaltation of the mind and leaving the emotions aside, the human being is detached from his essence and enlightenment; specifically criticizing the mind. Therefore, our study aims to draw attention to Rousseau's negative attitude toward the human mind in human and social dimensions.

Keywords: Enlightenment, Human, Rousseau, Mind.

Giriş

Aydınlanma, insan ve insanlık tarihine farklı fikirler sunan, akıl çağı olarak nitelendirilen XVIII. yüzyıl ile bütünleşmiş bir kavramdır. Aklı insan hayatının zorunlu yöneticisi ve yol göstericisi olarak gören aydınlanma anlayışı, insan zihnini bilimsel-rasyonel bilgi ile aydınlatma düsturu üzerinde şekillenmektedir. Akılın yol göstericiliğinde elde edilen kesin doğru veya bilgilere dayanan bu anlayış, insanı geleneğin kısılcısından kurtarmak ve ona özgürlük ve mutluluk sunma ideali taşımaktadır. Zira hem düşünsel hem de toplumsal anlamda ilerleme ancak bu idealle mümkün olacaktır. Bu anlayışın insanı, ne yapmalıyım, neyi nasıl yapmalıyım ve

neden yapmalıyım gibi sorularla karşılaştığında geleneğe başvurmak yerine aklın ürünü olan bilgilere dayanarak çözüm üretmeyi kendine ilke edinmesi gerekliliği bulunmaktadır. Bu nedenle Aydınlanma'nın en temel dayanağı, bilgiyi olabildiğince kapsamlı hale getirmeye büyük önem vermesidir.

Bu bağlamda Aydınlanma felsefesi bilgiyi, her zaman eylemle yakın ilişki içinde ele almaktadır. Ancak bu felsefe insan pratiğini (*Praxis*), hem doğa üzerindeki etkileri hem de toplumsal ve tarihsel sonuçları bakımından, bireysel eylem veya çok sayıda bireylerin eşzamanlı eylemi ve zekâ tarafından edinilen bilginin uygulanması olarak almaktadır. Aydınlanmacı anlayış da ister doğaya ister topluma ilişkin olsun bilgi, bireysel eylemdir. Onun varlığı ve kapsamı, bireyin pratik deneyimine bağlıdır; ancak içeriği insanlığın tarihteki kolektif eylemi tarafından belirlenen bir şey olarak görülmez (Goldmann, 1973: s.2). Dolayısıyla Aydınlanmacı anlayış, gelenekçi bir felsefe değildir; aksine "gerçeğe -özellikle insan gerçeğine- akılla -ve aklın gerci olan deneyle- yönelme; bütün konuları akılla 'aydınlatma'yı isteme, bu yüzyıl felsefesinin ana tutumudur" (Gökberk, 1997: s.24) Bu anlayışta insan pratiği, bugüne dünle değil akıl çizgisi üzerinden yine bugünden bakma eğilimindedir.

Aydınlanmada olması gereken zorunlu şey, aklını her bakımdan veya herkesin önünde kullanma özgürlüğüdür. Bu özgürlüklerin en zararsız ve insan için, kendisini var kılma açısından, en değerli olanıdır. Bilginin genişlemesi, uygarlığın ilerlemesi, insanın yanılmaldan kurtulabilmesi ancak bu sayede mümkündür. Buna aykırı bir sözleşme yapmak ya da bu durumu engelleyici herhangi bir girişimlerde bulunmak insan varoluşunu kökten bitirmek, insanı insan kılan ayrıcalığı ortadan kaldırmak olacaktır.

Aydınlanmacı anlayışa göre akıl, evreni anlayabilir ve bu durumda evren, insanın ihtiyaçlarının kölesi olur. Evreni dize getiren akıl, aydınlanmacı anlayışın kutsal ögesi konumundadır. Aydınlanmacılar deney ve gözlem, dolayısıyla akılla örülü yeni bir dünya düzeni kurmayı hedeflemişlerdir. Akıl düzeneği ile işleyen bu süreç, aydınlanma anlayışının en önemli amacı haline gelmiştir.

Akıl ve dolayısıyla bilime önem veren aydınlanmacı anlayış, tüm yönleri ile sosyal yaşamı incelemiştir; siyasi, dini, ahlaki ve sosyal kurumları irrasyonel ve rasyonel yönleri ile ele alıp analiz etmiş ve rasyonalite ile uygunluk taşımayan durumlarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Bu anlayışa göre, geleneksel ve irrasyonel olan kurumlar gelişmeye, ilerlemeye ve dolayısıyla bilkuvve insanı anlamaya engeldirler ve eleştiriyi hak etmektedirler. Bu yüzden aydınlanmayla birlikte bu kurumlara ve irrasyonele karşı eleştirel bir mücadele başlatılmıştır. Bu vesileyle sansür, batıl inanç, hoşgörüsüzlük, bağınazlık sayılan şeylere, feodal sınıfın imtiyazlarına karşı savaş açılarak düşünce özgürlüğü zaferi kazanmak amaç edinilmiştir. Bu saldırılarla birlikte ahlak sekularize edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca dönemin filozofları eleştirel, şüpheci ve manastır bir düzenin parçası değillerdi. Onları iyimser, insancıl, başarılı, kendinden emin, kendini bilen bir hale getiren aklın ve bilimin ışığında yol almalarıydı (Zeitlin, 2002: s.229).

Aydınlanmacı anlayışın eleştirel tutumu, her şeyin üzerine düşünme ve her şeyi eleştirme hakkını kendinde buluyordu. Geleneksel anlayışta ise akıl, salt insana özgü olan Tanrısal aklın bir parçası ve insanın düşünme etkinliğinin bir yetisiydi. Ne var ki bu anlayış birey olarak insanı Tanrısal akla tabi kılarak edilgin duruma sokuyordu. Buna karşın Aydınlanmacı anlayış etkin, aktif, bağımsız ve değişmeye açık ve en önemlisi kullanılması gereken bir akıl anlayışı ortaya koydu (Duman, 2006: s.134). İşte bu akıl anlayışına karşı çıkan filozof, aydınlanma eleştirmeni Rousseau olmuştur.

1. Rousseau ve Akıl

Rousseau'ya göre insan doğuştan tertemizdir ancak ne zaman ki bu akıl anlayışı hüküm sürmeye başlamış insan bozulmaya başlamıştır (Rousseau, 2002: s.24). Başka bir ifadeyle o, “insanın tertemiz doğduğunu, daha sonra bozulduğunu” (Timuçin & Helvacıoğlu, 2008: s.16) öne sürmektedir. Doğal haldeki insanın dışına çıkan ya da kendini aşan insan modeli tasarlayan aydınlanmacı görüşün aksine

Rousseau, toplumsallaşmayla birlikte gündelik hayatın artan yabancılaşmasını ve şeyleşmesini gözler önüne sermektedir.

Rousseau için toplumsal yaşam öncesi insanın kendi özüyle veya kendi doğasıyla kurduğu ilişki, mantıksal olarak ifade etmek gerekirse, özdeşlik ilişkisidir. Ne zaman ki insanla doğa arasına akıl girmiş bu özdeşlik ilişkisi tahribata uğramıştır. Başka bir ifadeyle insan ile özü arasına akıl girdiği zaman insan, kendi özüne karşı yabancılaşmakta, özdeşlik ortadan kalkmaktadır. Zira insan özünde iyidir ve bu özle çatışmak, onu kendinden ayrı bir şey görüp yenilmesi gereken ya da ötelenmesi gereken bir şey olarak görmek yerine, onu ortaya çıkarmak ve zenginleştirmek gerekmektedir. Ayrıca insan ile özü arasında bozulan bu ilişkinin tekrar onarılması için bir takım çözüm yollarına başvurmak icap etmektedir.

Aydınlanmacı anlayışla birlikte insan aklına duyulan güvenin, insanın akıl yoluyla kendini, doğayı ve çevreyi kontrol altına alacağına, hatta bu kontrol altına almanın yetmeyeceğini, onu yok edebilir veya öldürülebilir bir forma sokacağına inanılmaktadır. Ne var ki Rousseau'ya göre insanın doğasında ya da doğal haldeki insanda çok doğal bir biçimde bulunan bir merhamet duygusu, aklın ortaya çıkmasıyla ya da aklın bu kadar yüceltilmesiyle ortadan kalkmaktadır. Zira merhamet Rousseau için, toplum tarafından oburlaştırılan ve zalimleştirilen insanların mahrum olduğu bir erdemdir (Hocutt, 2013: s.157). Öyle ki her insan doğuştan merhamet sahibidir, ancak toplum tarafından yozlaştırılmışlardır. Merhamet, kişiyi acı çeken bir başkasının yerine koyan bir duygudur ve bu duygu doğa durumundaki insanda karanlık ve canlı iken aklın egemen olduğu insanda gelişmiş ancak zayıf bir duygudur. Seyirci konumundaki kişi, acı çeken kişi ile ne kadar özdeşleşirse merhamet de o kadar kuvvetli olur. Bu özdeşleşme, doğal halde, akıl haldekine göre çok daha fazla yakındır. Akıl, insanın kendisini sevmesini doğurmakta ve bu sevgi (*amour de soi*) muhakeme ile güçlenmektedir (Rousseau, 2002: s.121). Güçlenen ben sevgisi (özsevgi), merhameti dışarda bırakmakta ve acı çekenin yerine kendini koymak yerine başkalarının varlığının sona ermesi arzusunu taşımaktadır. Ne var ki kendini sevme duygusu gerçek ihtiyaçlarımızı giderdiğimizde hoşnut

olmakta ve bir sorun oluşturmamakla birlikte bir de hiçbir zaman hoşnut olmayan ve sorun teşkil eden doğal olan kendini sevme duygusundan ziyade yapay olan özsaygı (*amour propre*) duygusu söz konusudur. Nitekim Rousseau'ya göre bu özsaygı insanlar arasındaki rekabetin ve kıyaslamanın nedeni olmaktadır. Şöyle ki ihtiyaçları karşılandığında sevgi dolu ve yumuşak olan özsevginin yerini öfke, intikam ve kin dolu bir merhametsizlik olan özsaygı almaktadır (Rousseau, 2009: s.338). Oysa merhamet, kişinin kendine karşı duyduğu sevgisini azaltıp, seyrelterek tüm insanların karşılıklı olarak kendisini korumasına yardım etmektedir (Rousseau, 2002: s.123). Bu noktada akıl da insan doğasına aykırı olan duygu veya durumları gün yüzüne çıkararak, insanın kendi doğası ile bir ve bütün olmasını engelleyen bir yeti olarak karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan kötülüklerin kaynağında akıl bulunmaktadır.

Rousseau'ya göre her şeyin temel dayanağı duygudur. İnsan düşünen bir varlık haline gelmeden önce duyumsayan bir varlıktır. Rousseau burada doğal kanunların varoluşunu kabul etmektedir, ancak bunu, akıldan önce gelen merhamet üzerine oturtma girişiminde bulunmaktadır. Bu nedenle Rousseau için doğa yasalarına uymayı sağlayan akıl değil, doğal haldeki insanın duyarlılığıdır (Rousseau, 2002: s.83). Buradan Rousseau'ya göre insanın akli bir varlık olmadığı düşüncesi çıkarılmamalıdır. Onun için insanın akli olma durumu birincil özelliği değildir. Başka bir ifadeyle akıl, insanın doğal bir yetisi değildir (Karakaya, 2016: s.16). Zira insan, akli bir varlık olmaktan önce duyar bir varlıktır. Bu nedenle Rousseau için, doğal durumda insanın taşıdığı belirleyici unsur akıl değil duygulardır ki bu duyguların başında da merhamet duygusu gelmektedir. Merhamet, insanı diğer türlerden ayırt eden bir duygudur. Bu noktada Rousseau'nun akla değil duygulara öncelik verdiği anlaşılmaktadır. Ona göre insanın ahlaki yanı, duygulara sahip olmasıdır. Rousseau için duygular insanda akıldan/mantıktan önce gelmektedir. Akıl yalnızca, duygular sayesinde gelişmektedir. Zira Rousseau'ya göre insan, istemediği ya da hissiyatını yaşamadığı şey hakkında mantık yürütemez. “Zekâ duyuları bozar; irade ise doğa sustuğu zaman bile konuşmakta devam eder” (Rousseau,

2002: s.102-103). O nedenle duygular akli önceler ve insan iradesinin yönlendirici gücü duygulardır. Nitekim kişinin diğer kişilere ya da diğer insanların acısına ve düştükleri olumsuz bir duruma duyarlı olmasını savunan Rousseau için, bu duyarlılığın sağlayıcı unsuru merhamet duygusudur. Ne zaman ki akıl merhametin önüne geçti o vakit, insanın özüne olan bir ve bütünlüğü sekteye uğramış demektir, yani doğal hali bozulmuştur. Rousseau için insan doğası, insanın özünü olan bir ve bütünlüğü veya kendi doğasıyla kurduğu özdeşliği övülmeye değer bir şey iken, bu özdeşliği bozan akıl, nerdeyse her türlü kötülüğün kaynağında bulunmaktadır.

Doğa durumunda, insanın aklıyla vicdanı kol kola gitmekte ve ona doğal bir düzen kazandırmaktadır. İnsanlar, doğal haldeyken özgür ve mutludurlar. İnsanın doğa durumundaki hali, gökyüzünde süzülen bir martının durumu gibidir (Çaha, 2013: s.106). Dolayısıyla Rousseau'ya göre insan, tabiatı gereği iyi ve mutlu doğmaktadır, ancak; toplumsallaşması veya kendi doğasından uzaklaşması onu kötü, sefil ve mutsuz etmektedir (Rousseau, 2002: s.144). İnsan, doğa durumundan uzaklaşmasıyla insan olmağını yitirmektedir. Öyleyse insan olunacaksa mutlaka insanın kendi doğasıyla bütünlük kurması gerekmektedir.

Rousseau için insan, doğallıkla iyidir (Russell, 2004: s.306). İnsan doğal haldeyken bencil, kibirli, sömürgeci değildir, başkalarına zarar vermez, aklın ürettiği savaş, çatışma gibi kavramlara da sahip değildir. Öyle ki insanın “doğa hali, bizim kendi varlığımızı korumak için gösterdiğimiz özenin başkalarına en az zarar verdiği durum olduğu için barışa ve insan türüne en elverişli olan durumdur” (Rousseau, 2002: s.118). İnsan, doğal halde başkalarıyla bir araya gelmemektedir; yalnız, bağımsız, kimseye ve hiçbir şeye bağımlı olmadan özgür ve doğal bir yaşam sürmektedir. Bu nedenle doğal halde bulunan insanın “evi, kulübesi, hiçbir türden hiçbir malı mülkü olmadığı için herkes rast-gele, bir tek gece için seçilmiş yerlerde yatıp uyurdu-, erkekler ile dişiler, rastgele, rastlantıya ve isteğe göre birbirlerine söyleyecekleri şeylere sözler çok gerekli bir tercüman olmadan, birleşirlerdi; aynı kolaylıkla da birbirlerinden ayrılırlardı” (Rousseau, 2002: s.109). Dolayısıyla bu insanın, toplumsal ağı kuracak aile bireyleri bulunmamaktadır. İnsan

böyle bir yaşam koşulunda kötülük yapamaz. Zira toplumsal bir ortam olmadığı ve başkalarıyla ilişkiye girmediği için onlarda kötülük diye bir kavram yoktur. O halde Rousseau da doğal insan, toplumsallaştığı ölçüde kötüleşmiştir (Çelik, 2012: s.155). Toplumsal yaşam öncesi doğa durumunda insan iyiye ve iyiliğe meyillidir. Öyle ki böyle bir ortamda iyiliği engelleyecek savaş ve çatışma gibi durumlar yaşanmamaktadır. Rousseau'ya göre doğa durumunda insanlar birbirleriyle hiçbir tür ilişkide bulunmamaktadırlar. Erkek ve kadın arasındaki aşk ilişkisi bile bilinmemektedir. Doğal erkek sadece çiftleşmeyle ilgilenmekte, her kadın onun amacına eşit şekilde cevap vermektedir ve bir erkek kendi çocuklarını bile bilmemektedir (Hocutt, 2003: s.168). Bu doğal insan doğadan gereksinimlerini, ihtiyaç olduğu kadarıyla karşılamakta ve tekrar doğal yalnız yaşamına dönmektedir. Keza bu insan, herhangi bir şey keşfettiğinde, bu keşfini paylaşacak kimse de yoktur. Zira yalnız yaşamaktadır. Ne var ki paylaşacak çocuğu olsaydı dahi çocuğunu bile tanımamaktadır. Çünkü karşılaştığı başka insanlarla sadece türün devamı için bir araya gelmekte ve sonra ayrılmaktadır. Dolayısıyla çocuğuna tanıyacağı bir toplumsal ortamda bulunmamaktadır.

Doğal yaşamın tersine dönmesi ile birlikte, yani toplumsal hayata geçmeyle birlikte merhamet zayıflamıştır. Merhametin kaybolması durumunu Rousseau, bir insan bir başkasının yardımına muhtaç olmaya başladığı andan itibaren, güçlüler zayıflara hizmet etmek için boyun eğdi, her insan kârını/kazancını/menfaatini diğerinin talihsizliğinde buldu şeklinde ifade etmektedir. Merhametin/acımanın yerini doyumsuz hırs ve emir verme zevki almıştır. Kısacası, uysal orangutan, onu daha ılımlı hale getirmek için sivil kurumlara ihtiyaç duyan açgözlü bir canavara dönüşmüştür (Hocutt, 2003: s.168). Başka bir ifadeyle Rousseau için, merhamet duygusunun zayıflaması ile başkalarının acıları, mutsuzluğu üzerine kurulan bir yaşam biçimi doğmuştur. Buna sebep olan ise, insanlarda akıl ile birlikte oluşan mülkiyet fikridir. Rousseau için uygarlık hali olarak görülen mülkiyetin ortaya çıkması bir felakettir (Rousseau, 2002: s.53). Zira insan, uygarlık öncesi doğal halde birtakım eşyalara sahip ise de sahiplik fikrine sahip değildir; eşyalara, sahip

olmak için değil yararlanmak maksadıyla yavaşmaktadır. Doğal haldeki insanın tanımadığı bu sahiplik kavramı, aklın muhakemesi ile birlikte mülkiyet kavramı temsilinde gün yüzüne çıkmıştır.

Rousseau için toplumsal yaşama doğan insan köledir ve köle olarak ölür. Kendi ifadeleriyle “Uygar insan doğar, yaşar ve kölelik içinde ölür: doğduğunda bir kundak dikilir ona; öldüğünde de bir tabutun içine çivilenir: insan şeklini korudukça, kurumlarımızca zincirlenmiştir” (Rousseau, 2009: s.116). Başka bir deyişle toplumsal yaşama doğan uygar insan, kurumlarca hapsedilmiş ve onların kriterlerinin dışına çıkamayan köle insandır. “...Bilim, edebiyat ve sanatlar insanları bağlayan zincirleri çiçeklerle örter; özgür yaşamak için doğmuş görünen insanların damarlarında taşıdıkları özgürlük duygusunu söndürür. Onlara kölelik hayatını sever; onları uygar milletler dediğimiz topluluklar durumuna sokar” (Rousseau, 1987: s.8). Böylece uygar insan, köleliğinin farkındalığına sahip olmadan köle bir yaşam sürmektedir, Yaşamı, içini bilmeksizin sadece dışının süsünü gördüğü süslü bir ambalajdır. Dolayısıyla toplum durumunda özgür doğan insan, kendini her yerde farkında olmadığı zincirler içinde bulmaktadır. İnsanların zincirlere vurulmasının nedeni ise mülkiyet fikrinin ortaya çıkmasıdır (Weischedel, 1993: s.232); akıl ve çeşitli kurumlar, bilim ve sanat gibi tetikleyiciler de buna kılıf hazırlamışlardır. Başka bir ifadeyle toplumsal yaşam; akıl, bilim ve sanatlarla kişiyi büyüleyerek ona, eşitlik ve özgürlük maskesi takmakta, doğal ilişkileri de tahrip etmekte ve böylece eşitsizliği ve köleliği kamufle etmektedir. Anlıyoruz ki buradaki temel tetikleyici akıldır. Zira akıl olmaksızın bilim ve sanatların veya kurumların işleyişi olanaksızdır. Söz gelimi aklını işleyen kişi, kıvrak zekâsı sayesinde başkalarının uzun sürede yapabileceği bir işi, daha kolay ve daha kısa sürede yapabilmektedir. Bu, onun diğerlerine göre daha kolay ve daha hızlı kazanç elde etmesini sağlamaktadır; bu vesileyle insanlar arasındaki eşitsizliğin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. O nedenle akıl, Rousseau felsefesinde, ambalajın içini göstermeyen, dışarıdan onu güzel gösteren süstür, eşitsizliğin ve köleliğin maskeleyicisidir.

Toplumsal yaşamda ve ondan doğan toplumsal eşitsizliklerin kökeninde de özel mülkiyet bulunmaktadır. Rousseau'nun bu düşüncesi Russell'ın aktarımıyla şu şekilde desteklenmektedir: “Bir toprak parçasını çeviren ilk insan kendisinin 'bu benim' dediğini düşündü. Halkı buna inanacak denli safdil sayan ilk insan, uygar toplumun kurucusudur” (Russell, 2004: s.307). Başka bir ifadeyle bir insan belirli bir toprak alanının başına geçer ve orayı bir çitle çevirdikten sonra burası benimdir der ve orasının onun olduğunu kabullenen başka insanlar olduğunda mülkiyet fikri ortaya çıkar (Hocutt, 2003: s.169). Mülkiyet fikrinin ortaya çıktığı an, insanın doğasının bozulmaya başladığı ilk andır. Zira mülkiyet fikrinin oluşması ile birlikte insanlar arasındaki ilişki ortaya çıkmakta, insan başka insanlarla karşılaşmaya başlamakta, insan başka insanlardan benimdir dediği yer üzerine ikna olmalarını istemektedir. Oysa insan, başkasını ikna için kullandığı aklını bertaraf edebilse mantıksız hiçbir öğretiye inanmayacaktır. Başka bir ifadeyle onayı, başkalarının bakışlarında değil kendi kalbinden alan insan mantıklıdır; fazla bilgeliği bırakan insan kendisinden çok şey öğrenilen insandır. (Rousseau, 2021: s.485-486). Dolayısıyla başkasının onayını isteyen akıl, mülkiyet fikrini körüklemektedir. Öyle ki kişi, benim dediği yer için orasının onun olduğuna inanan insanlar bulduğunda mülkiyet fikri belirlemektedir. O zaman mülkiyetle birlikte zorunlu olarak, başkasını dikkate alma, başkasını fark etme ve başkası ile ilişki kurma başlamaktadır. İşte tam bu noktada insanlar arasındaki eşitsizlik baş göstermektedir. Bu eşitsizlik hep başkasının zararına oluşturulmuş bir eşitliktir. Eşitsizliğin kaynağında bulunan, hep başkasının zararına olacak ayrıcalıklardır. Kişi bu durumda, başkasının üzerinde egemenlik kurmak, başkasını ezmek, hep başkasının zararına bazı ayrıcalıklar edinmek istemektedir. Mülkiyet yoluyla bunlar edinildikten sonra, insanlar arasında eşitsizlik de ortaya çıkmış olmaktadır.

Rousseau modernliği eleştirel olarak analiz ederek, modern topluma eşitsizlik bakmıştır. Zira modern toplum ona göre, eşitsizliğin hüküm sürdüğü yerdir. Toplumda iki tür eşitsizlik vardır: İlki fiziksel eşitsizlik olarak bilinen doğal eşitsiz-

lik, diğeri ise, politik eşitsizlik de denilen manevi eşitsizliktir (Kızılcelik, 2005: s.13). Bu eşitsizlikleri Rousseau şu şekilde açıklamaktadır:

“Biri, doğa tarafından meydana getirildiği ve yaş, sağlık, bedendeki güçler ve zekâ ya da ruh nitelikleri arasındaki farklardan oluştuğu için, buna doğal ya da fiziki eşitsizlik diyorum. Öteki bir çeşit uzlaşmaya dayandığı ve insanların onaması ile kurulmuş, ya da hiç değilse onlarca kabul edilmiş olduğu için, buna manevi veya politik eşitsizlik adı verilebilir. Bu ikincisi kimilerinin başkalarının zararına yararlandığı, örneğin onlardan daha zengin, daha itibarlı olmak ya da onlara boyun eğdirmiş olmak gibi ayrıcalıklardan ibarettir” (Rousseau, 2002: s.86).

Dolayısıyla mülkiyet fikri ile birlikte gelişen eşitsizliği Rousseau, manevi eşitsizlik olarak addetmektedir. Ne var ki mülkiyet fikrinden önce de doğal yaşamda eşitsizlik söz konusudur ki Rousseau bu eşitsizliği de doğal eşitsizlik olarak adlandırmaktadır. Doğal eşitsizlik durumunda insan, doğal yaşadığı için bu eşitsizliklerin farkında değildir ve onu olağan olarak görmektedir. Bu olağan durumlar, yaşlı-genç, bedensel gücü daha fazla olan- daha az olan, daha becerikli olan-daha az becerikli olan, ruhu daha inceltmiş olan-barbar olan arasında var olan doğal eşitsizliklerdir. Doğal insan, başkası ile yaşamadığı ve dolayısıyla toplumsal bir düzenek olmadığı için bu eşitsizlerin farkında değildir. Eşitsizliğin farkındalığı, burası benimdir diyen o ilk insanın doğa ile arasına mesafe koymasıyla başlamaktadır. Başka bir ifadeyle eşitsizlik, toplumsallaşmanın bir ürünüdür (Ağaoğulları,1986: s.236). İnsan ayrıcalık edinmek için doğayı işlemeye başlamakta ve böylece doğa ile arasına mesafe girmektedir. O halde Rousseau için mülkiyet eşitsizliği körüklemektedir veya eşitsizliğin kaynağında esasında mülkiyet vardır.

Mülkiyet fikri, doğal haldeki insanın doğal niteliklerini bozan bir sahiplik idesidir. İnsan doğayı işlediğinde, insanın doğayla bir ve bütün olma hali bozulmakta ya da insan ve doğa karşı karşıya gelecek şekilde konumlanmaktadır. İnsan bu noktada yeni eşitsizlikler, yeni ayrıcalıklar edinmek ve hayatta kalabilmek için sürekli doğayı işlemeye devam etmektedir. Doğa, doğal hayattaki insan için, hayatta kalmasını sağlayacak ihtiyaçlarını giderip geri çekildiği bir alanken; toplumsal

durumdaki insan için bir sömürü aracı olmaktadır. Aslında ilk başta kimi ayrıcalıkları edinmek için doğayı dönüştürmektedir. Fakat bu dönüştürme diyalektik bir şekilde son bulmaktadır. Sadece insan doğayı sömürmemekte, bir süre sonra insan doğadan edindiklerinin esiri olmaktadır. İnsan bu ayrıcalıkların; yani doğayı işlemek yoluyla edindiği güç, para, itibar gibi ayrıcalıkların esiri olmaya başlamaktadır. Aslında insanın hayatta kalmak için dönüştürmek durumunda olduğu doğa, bu tip ayrıcalıkları edinmek için hunharca işlenen bir duruma düşmekte, yani tüketilen bir hale gelmektedir. Bu durumda insanın doğayla ilişkisinde tahakküm, bu sefer doğanın eline geçmektedir. Böylece doğa, insanı yönetmeye ve esir almaya başlamakta ve insan, kendi ürettiklerinin esiri olmaktadır. Tam bu noktada insanla doğa ilişkisinde bir yabancılaşmaya ortaya çıkmaktadır; bu üretime insan yabancılaşmaktadır. Sonra üretimin kendisinin dışında ürettiklerine de yabancılaşmaktadır. Dolayısıyla doğa ile insan arasındaki o bir ve bütünlük hali bozulmuş, karşı karşıya konumlanma hali ortaya çıkmıştır.

Oysa doğa durumundaki insanın doğayla böyle bir karşı karşıyalık ilişkisi yoktur. Doğa durumunda insan, bir meşe ağacının altında ve onun meyvesiyle karınını doyuran, ilk rastladığı dere den suyunu içen ve kendisine yemeğini sağlamış olan aynı ağacın dibinde yatıp uyuyan bir insandır. Böylece onun tüm gereksinimleri kolaylıkla doğadan giderilmiştir (Rousseau, 2002: s.93). Başka bir ifadeyle doğa durumundaki insan, ihtiyaçlarını doğadan ihtiyacı olduğu kadarıyla karşıladıktan sonra herhangi bir ağacın altına uzanmakta ve orada yatmaktadır. Ne var ki doğayı işlemeye başlayan insan, bir ağacın altında yatmak, bir mağaraya çekilmek gibi ilkel bir yaşam tarzına sahip değildir. Zira o artık doğayı dönüştürmüştür. Taş ve sopayı kullanarak sert ve kesici bir tür balta yapmış, baltayla ağacı kesmiş, toprağı kazmış, ağaç dallarından kulübeler yapmıştır. Daha sonra bu kulübeleri çamur ve balçıkla sıvamış ve kulübelerde yaşamaya başlamış, ardından aile kurumuyula karşılaşmıştır. Aile kurumu, mülkiyetin meydana getirdiği ilk devrimdir. Artık insan aileyle yaşama ve dolayısıyla başkalarıyla birlikte yaşamak durumunda kal-

mıştır. Mülkiyetin ortaya çıkardığı bu düzen beraberinde birçok kavgalar ve çatışmaların da doğmasına sebep olmuştur (Rousseau, 2002: s.139).

Doğayı dönüştürme sadece bu aşamada kalmamıştır. İnsanlar doğanın esiri oldukça kendi ürettiklerinin esiri olmuşlar, ürettiklerine yabancılaştıkça doğadan daha fazla yararlanmak için tarım ve sanayiye keşfetmişlerdir. Rousseau için tarım ve sanayi bir sanattır. Bu sanatlarla birlikte doğadan kopuş zirve yapmış, doğa ile insan arasındaki uçurum büyümüştür. Dolayısıyla Rousseau için sanatlar ve bilimler övülen bir şey olmayıp işsizlikten doğup işsizliği besleyen (Rousseau, 1987: s.20) kötülük üreticileridir. Bütün bu kötülükler; bilim ve sanatsal değerlerin yükselmesi, ahlaki değerlerin alçalması ile birlikte ortaya çıkan eşitsizlik belasından doğmuşlardır (Rousseau, 1987: s.28). Bu nedenle bilim ve sanatlar geliştikçe insan ruhu bozulmuştur (Rousseau, 1987: s.11). Görülüyor ki Rousseau, bilimlerin ve sanatların tamamıyla boş vakitten ve insanların başka insanlarla yaşamaya başladıktan sonra oluşan eşitsizlikler yüzünden üretildiğini düşünmektedir. Bunun yanı sıra Rousseau; astronomi, boş inançtan; fizik, boş meraktan; geometri, cimrilikten; ahlakın, insanın kendini beğenmesinden kaynaklandığını; hukukun, haksızlıklar nedeniyle türediğini; retorik, yalancılıktan, kinden, dalkavukluktan, hırstan, riyakârlıktan doğduğunu düşünmektedir ve ona göre bu gibi tüm eğitim, bilim ve sanatların temelinde insanların kötü yanları bulunmaktadır. Zira ona göre eğer bu bilimler, insanların iyi yanlarından türeselerdi onların meziyetlerinden daha az şüphe ederdik (Rousseau, 1987: s.19). Dolayısıyla Rousseau, insanların akla verdiği önceliği sayesinde ortaya çıkan bilim ve sanatların kökenini, onların doğalarından uzaklaşmalarına ve kendi özüne yabancılaşmalarına bağlamaktadır. Öyle ki insanın doğal halinden kopuş, beraberinde kötülüğü ve kötü olmayı getirmektedir ki bu yolla doğan tüm sanat veya kurumlar kişileri aklın efendiliğine boyun eğdirmekte, başkalarının denetime altına sokmaktadır. Rousseau, bilim, felsefe, sanat ve akılla ortaya çıkmış bütün kurumların ve gelişmelerin insanı bozduğuna ve yozlaştırdığına, yapay bir kendilik bilinci oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Bu nedenle 'kendi aklının farkına var' düsturunu taşıyan aydınlanma anlayışı Rousseau'da

‘kendi doğanın farkına var’, ‘kendi özünle barışık ol’ anlayışı çerçevesinde şekillenmektedir.

Sanatlar, davranışlarımızı ve eylemlerimizi bir kalıba sokmakta, duygularımıza yapma bir anlatım vermekte, insanları doğallıktan uzaklaştırmaktadır. Doğa durumunda insanların birbirinden farklı olan eylemlerine bakınca onların karakterleri arasındaki ayırım ya da fark kolayca anlaşılabilen iken bilim ve sanatlarla birlikte artık endişesiz bir hayat mümkün görünmemektedir. Kimin iyi kimin kötü olduğunun anlaşılacağı bu güvensizlik durumu, içten olmayan dostluk, gerçek olmayan saygı, sadakatsizlik, şüphe, korku, nefret, soğukluk, çekingenlik, ihanet, içten olmayan gülümsemeler, mutsuzluk, yapmacık hareketler gibi kötülükler doğurmakta, erdemi ve ahlaki değerleri temelden yok etmektedir. Rousseau'ya göre tüm bunları, uygarlık adı verilen yüzyılımızın kendi emelleri doğrultusunda kullananların bilim ve sanat anlayışına ya da aklın işlenmesine, toplumsal yaşama borçluyuz! (Rousseau, 1987: s.9-10). İnsanı insana köle yapan bu yaşam biçimini Rousseau, "İhtiyacın doğurduğu kral tahtlarını bilim ve sanatlar güçlendirmiştir= Ey dünyanın egemenleri! Sanata yeteneği olanları sevin, sanat için çalışanları koruyun. Ey uygar milletler! Bilimleri ve sanatları besleyin. Ey mutlu köleler!" (Rousseau, 1987: s.8) şeklinde imalı bir tonda dillendirmektedir. Ona göre insan uygarlaştıkça bütün yetenekleri gelişti ise de doğa durumunda mevcut bulunan özgür ve mutlu halini kaybetmiş ve giderek diğer insanların kölesi düzeyine inmiştir (Göze, 1998: s.198). İnsanın doğal halinden uzaklaşması, bilim ve sanat gibi yapay gereksinimlere köleliği ve başkalarının denetimi altına girmeyi gerektirmektedir. Oysa doğa, insanı özgür kılmıştır. Bu durumda insanın köleliği toplumsal yaşam ile ortaya çıkmıştır.

Rousseau'ya göre kölelik, insanların birbirlerine olan bağımlılıklarından, karşılıklı gereksinimlerin onları bir araya getirmesinden meydana gelmektedir. Hâlbuki doğa durumundan böyle bir bağımlılık veya insanın insana gereksinmesi yoktur. Ne zaman ki insan, başka insandan vazgeçemeyecek duruma gelmiş o zaman insanın köleliği ortaya çıkmıştır. İnsanı diğer bir insandan vazgeçemeyecek

duruma getirmeden onu kul köle etmek imkânsızdır. Öyle bir durum doğa durumunda hiç olmadığı için herkes boyunduruklarından azadedir ve bu durum birinin gücü elinde bulundurması ve bu güçlünün de hükmetmesini sağlayıcı yasal düzeni de boşa çıkarmaktadır (Rousseau, 2002: s.130-131). Rousseau'nun savunduğu ve olması gereken insanın doğal durumu budur.

Bilim ve sanatlar yoluyla veya akıl halinde insanın ruhu bozulmuştur. Rousseau için bu bozulmanın düzeltilmesi mümkündür. Toplumsal yaşam öncesinde veya doğal halde bulunan insanın iyi ve mutlu olduğu öne süren Rousseau, toplumsallaşmayla birlikte insanın gereksinmelerinin çoğaldığını ve çeşitlendiğini ve bununla paralel olarak mülkiyetin meydana getirdiği bozulmaya ve yine bu duruma eşlik eden insanlardaki hırsın, açgözlülüğün, çekişmenin geldiği boyutu göstermeye çalışmıştır. Ona göre bu bozulmasının giderilmesinin yolu eğitim ve yasal bir düzendir (Timuçin & Helvacıoğlu, 2008: s.23).

Rousseau, doğanın efendi olduğuna inanıyordu. Ona göre çocuklar bu gerçeği belki de çoğu yetişkinden daha iyi kabul etmektedirler. Doğa, insanlığa hayat vermekte ve insanlara hayatta kalmak için gerekli araçları sağlamaktadır. Doğa, bebekken bile çocuğu beslenmesi için çığlık atmaya teşvik etmektedir. Çocuklar olarak insanlar efendilerine güvenirlere. Onların insan doğasına direnme fikri yoktur. İnsanların çocuk kalması doğal olmadığı gibi, insanların doğaya direnmesi de doğal değildir. Ne var ki çocuk yetişkinliğe doğru olgunlaştıkça, sosyal koşullar insanları kandırarak kontrolün insanlığın elinde olduğunu düşündürmektedir. Doğanın çağrısına kulak verme ve kişinin kendini doğal beslenmeyle yerine getirme dürtüsü bastırılmakta ve yerini kontrol yanılması almaktadır. İnsanların, onları daha fazla bir şey için aç bırakan, kontrolün doğal olmayan desteğiyle beslenmeye yönelik bu girişimidir. İnsanların açıklarını dindirmeleri için doğanın çağrısına kulak vermeleri gerekmektedir. İnsanlara varlıklarının doğasıyla bağlantı kurmalarına izin verilmelidir. Modern toplum, örgün eğitim yoluyla bu bağlantıyı bozmaktadır. Modern eğitim, kişinin varlığının doğasıyla bağlantı kurmakla ilgili değil, bireysel ekonomik kazanç sağlamak için hem kişinin doğal dürtülerini hem de do-

ğal çevreyi manipüle ederek geleceği kontrol etme girişimi ile ilgilidir. Tek bir insan için bu kontrol yanılması, kişinin eylemlerinin manipülasyonuna dayanır. Bir insan toplumu için geleceği kontrol etmek, tüm üyelerin öngörülebilir bir çevrede öngörülebilir bir modelde hareket etmesini gerektirmektedir. Rousseau, uygun bir eğitimin, diğer insanları kontrol etmek amacıyla insanlar tarafından yaratılan yapıları içermeyen bir eğitim olduğunu savunmaktadır. Uygun bir eğitim, doğanın insanlara doğalarına göre öğretmesine izin veren bir eğitimidir (Peckover, 2012: s.84). Doğa bir öğreticidir ve bu nedenle kişi veya öğrenci derslerini insandan değil doğadan almaktadır (Rousseau, 2009: s.55-56). O halde doğada mevcut bulunan bir düzen vardır ve bu düzene uyum sağlar bir eğitim, en doğru eğitimidir.

İnsanlar doğal durumda yaşamakta zorluk çekiyor ve sürdürüyorlarsa bu durumda toplumsal sözleşmeyle güçlerini tek bir hareket ettiricinin (genel iradenin) elinde toplayabilirler (Rousseau, 1999: s.45). Bu durumda sözleşme ile kayıt altına alınan yasalara uymak ve bu yasalarının gereğini yapmak zorunluluğu doğmaktadır (Can, 2005: s.195). Burada amaç, aklın işlerlik kazanması sonucu ortaya çıkan veya medeniyetin doğurduğu kötülüklerin engellenmesi için bir önlem almaktır. Böylece toplum sözleşmesi ile bireyler doğal özgürlüklerini ve isteyip elde edecekleri şeyler üzerindeki sınırsız haklarını kaybetmişlerdir. Toplumsal durumla bireylerin kazançları ise, yurttaşlık hakkı ve benim dediği alan üzerindeki sahiplik hakkıdır (Rousseau 1999: s.53). Şunu da belirtmek gerekir ki kişiler, toplumsallık durumunda ve toplumsal sözleşmenin getirdiği yasal düzenle özgürlükleri kaybetmiş ve zorunlulukla çevrilmiş gibi gözükebilirler. Ancak Rousseau için özgürlük, istediğini yapmak değil, istemediğini yapmamaktır (Rousseau 1995: s.119). Dolayısıyla yasal düzenin insanlara sunduğu bu noktada içsel veya ahlaki özgürlüktür. İnsanı kendi kendisinin efendisi yapan işte bu özgürlük türüdür. Ne var ki Rousseau natüralist özgürlük düşüncesinden vazgeçmemektedir. Bu nedenle o, doğal olanla bezenmiş bir özgürlük anlayışı betimlemektedir ya da en azından ona en yakın olan tercih edilmelidir. Bu bağlamda yurttaşlar, iş birliği içinde üzerlerine düşeni yaptığında özgürlük sorunu oluşmayacaktır. Bu da ancak iyi bir yurttaş olmakla sağla-

nabilir. İyi bir yurttaş olmayı sağlamak ve insanda muhteşem bir kişilik yaratmak eğitimle mümkündür (Rosenow, 1980: s.213).

Eğitiminin temel amacı kişiyi, birey ve toplum arasındaki ilişkilere adapte etmek ve bu ilişkinin meydana getirdiği hak ve sorumlulukların bilincini aşılmasıdır (Altunya, 2003: s.4). Rousseau için eğitim, doğuştan getirilmeyen ancak yaşamda öğrenilmesi gereken davranışlardır. Eğitimin amacı, kişinin bir meslek sahibi olmasını sağlamak değil, iyi bir yurttaş olmasını sağlamaktır. Kendisinin efendisi olacak, kendi kararlarını kendisi verecek, hayatın zorluklarına katlanacak, kendisi olan, kendisine yeterli olmayı bilen ve en önemlisi topluma uyum sağlayacak bireyler yetiştirmektir (Rousseau 2009: s.31). Başka bir ifadeyle eğitimin amacı, genel iradenin çıkarlarını kendi çıkarları olarak gören ve bu iradenin uygulamaya koyduğu kurallara uymak suretiyle kendi aklına göre hareket eden vatandaşlar yetiştirmektir. Bireyin çıkarları ortak aklın çıkarlarına tekabül ediyorsa kişi kendi aklının denetimini eline almış demektir. Eğitimin amacı, bu tekabüliyeti bireyin bilincinde içselleştirmektir.

Toplumsal düzenin, hak ve özgürlüklerin tanınmasının yolu eğitimden geçmektedir. Zira ne yapman gerektiğini veya neyin hak ve haksızlık olduğunu, toplumsal boyutta sınırını bilmemek topluma adapte olmamak demektir. O nedenle mademki uygarlık denen bu toplumsal düzene geçildi, o zaman o düzende nasıl hayatta kalınacağını da bilmek gerekmektedir. Rousseau'nun buradaki temel dayanak noktası özgürlük ve eşitliktir. Başka bir ifadeyle o, toplumsal durumda kişi nasıl özgür ve eşit yaşam sürebileceği üzerinde durmaktadır. İşte eğitim, bu özgürlük ve eşitlik kıstaslarını karşılar şekilde olursa iyi bir yurttaş yetiştirilebilir.

Gelinen bu noktada Rousseau felsefesinin özünü, insanın doğal yaşama dönemindeki özellikleri, özgürlüğü, eşitliği ve sonra da köleliğe geçişi oluşturmaktadır (Göze,1998: s.193). Ona göre insanı, arada herhangi bir otorite olmadan, iyi ve mutlu kılan, onun iç dünyasında taşıdığı doğallığı, kendi olma bilinci ve duygusallığıdır. İnsan doğallığını kaybettiği zaman kötülükler baş göstermeye başlamaktadır. Bunda aklın rolü büyüktür. Zira insan zihni geliştikçe, iyi, mutlu, düzenli bir

yaşam sürecine inanılır. Bu nedenle çocuklukla birlikte kişiler bilim, sanat, felsefe gibi kişinin kişisel gelişimine kaynaklık edecek araçlara yönlendirilir. Ne var ki bu durum Rousseau için, insanın kendi öz doğasından kopuşa kendi bilincini geliştirmek pahasına yapay bir kendilik oluşturmaya sebebiyet vermektedir. Yapay kendilikle; ihtiyaçları az olan, mutlu, özgür ve eşit olan insanın gereksinimleri çoğalmış, insanlara olan bağlılığı artmış ve böylece özgür yaşamı farkında olmaksızın köleliğe dönüşmüştür. Söz gelimi “burası benim” diyebilmek için dahi başkasının onamasına muhtaç olan insan, artık başkalarının kölesi olmuş demektir. Aklına işlerlik kazandırmasıyla elde ettiği ile yetinmeyen insanoğlu hep daha fazlasına ihtiyaç duymuş, ihtiyaçları artıkça kendi özünden uzaklaşmıştır. İnsanlarla ilişkiyi salık veren bu uzaklaşma, toplumsal bir yaşamın kurulmasına ön ayak olmuştur. Toplumsal yaşamda ise savaşlar, kavgalar, çıkar çatışmaları vs. gibi kötülükler doğmuştur. Doğal halde bulunmayan kötülüklerin aklın gelişmesi ve toplumsal yaşamla ortaya çıkmasını Rousseau, “Tanrı her şeyi iyi yapar; ama insanlar bu her şeyle uğraşırlar, her şeye burnunu sokarlar ve her şey kötü olur” (Rousseau, 2007: s.11) şeklinde dillendirerek insan aklının her şeye olan müdahalesinin doğal düzeni bozduğuna ve kötülükleri ortaya çıkardığına vurgu yapmaktadır.

Toplumsal yaşamla birlikte ortaya çıkan kötülükleri önlenmesi, böyle bir düzen var ve bu düzenin daha iyi sürdürülmesi adına Rousseau, her bireyin gücünün bir erkte toplandığı ve bu erkin buyruklarının bireyin kendi çıkarı olarak görüldüğü bir toplum sözleşmesini çıkış yolu olarak öne sürmektedir. Bu sözleşmeyle, bireylerin özgürlük ve eşitliği yasalarla garanti altına alınmaya çalışılmaktadır. Bu yasal düzenin korunması, bireylerin hak ve hukuklarının bilincinde olması da eğitim yoluyla sağlanmaktadır. Burada eğitimin amacı artık kişinin kendisi olması değil, toplumun oluşturucu ögesi olarak yurttaş olması, iyi bir vatandaş olmasının sağlanmasıdır. Rousseau tüm kurumlara, bilimlere, sanatlara karşı iken bir hukuk ve eğitim kurumundan bahsetmesi çelişki gibi algılanabilir; ancak bu çelişki, Rousseau'nun toplumsal yaşamı savunmadığı göz önüne alındığında ortadan kalkacaktır. O savunmasa dahi bir toplum durumu oluşmuştur ve aklın gelişmesi ile kötü-

lükler de gelişmiştir. Rousseau'nun yasal düzen ve eğitimi bu duruma bir çözüm yolu olarak sunduğunu anlayabiliriz. Çalışmamız açısından üzerinde durulması gereken, insanın bu noktaya gelmesindeki körükleyici gücün akıl olduğunun bilincine vardırmasıdır. Son söz olarak Rousseau, aydınlanmacı anlayışın aksine akla değil duygular önem vermektedir. Duygular insanın ruhunu besleyen doğal özelliği, önceliği iken akıl, insanı yozlaştıran, güvenilmez yapan, vahşi kılan, kişiyi diğer kişiye karşı kurt konumuna sokan, kötülük üreticisi ve kötülük besleyicisidir. Bu nedenle akıl, insanın köle olmasına sebep olması ile tüm eşitsizliklerin kaynağında bulunmaktadır. Dolayısıyla Rousseau, savunusunu üstlendiği doğa durumundan kendine yabancılaşan, mutluluk maskesi takan köle konumuna geçişin arka planında aklın işlerlik kazanması olduğunu altını çizmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Rousseau'da, insan doğal özünü duygularda bulurken; Aydınlanmacı anlayış tam aksine, akılı odak noktası seçmektedir. Onun için insan, akıl ve duygulara sahip olan ve doğal yaşamında duygularının akılı öncelediği bir varlıktır. İnsanı insan yapan, kendi özüyle barışık, bir ve bütün kılan duygularıdır. Doğa durumunda bu insanı, kendi özüyle bir ve bütün kılan en temel duygusu ise merhamettir. İnsanı kendi özüyle özdeş kuran merhamet, doğa durumundaki insanı eşit, özgür ve mutlu etmesi dolayısıyla pozitif değer yüklüdür. Hiç düşünmeden başkasının yardımına koşturana, başkasının yerine kendini koydurana, insanın vahşileşmesini perçinleyen ve bencilliği ortadan kaldıran merhamet duygusudur. Diğer yandan insan, akıl varlığı olması nedeniyle zamanla zihinsel yetilerini geliştirmektedir. Zihinsel yetilerinin gelişmesi merhameti ortadan kaldırmakta, kişinin kendi çıkarları ön plana geçmektedir. Dolayısıyla zihinsel yönlerinin gelişmesi, insanda negatif sonuçlar doğurmaktadır. Zira insan akılı değişmeye, ilerlemeye, gelişmeye müsait olması özgürlüğün, eşitliğin ve insan mutluluğunun da yok olmasına kapı aralamaktadır. Bu noktada Rousseau'nun aydınlanma penceresinden gelişen insan akılı, başka insanları o insanın çıkarları için araçsallaştırmaktadır.

Rousseau için akıl, kişinin istek ve çıkarlarına göre işlerlik kazanmaktadır. O nedenle aklın işlerlik kazanması demek birtakım ayrıcalıkların veya ayrıcalıklı kesimin ortaya çıkması da demektir. Bu durumda Rousseau için akıl, toplumda var olan eşitsizliğin kaynağı olmaktadır. Böylece filozof aklın, toplumsal eşitsizliği ortaya çıkardığını ve aklın işlenmesi ile oluşan toplumsal kurumların da bu eşitsizliği körüklediğini düşünmektedir. Ayrıca aklın işlerlik kazanması insanların özgürlüğünü de kaybetmelerine sebep olmaktadır. Zira Rousseau için zihinsel yetilerin gelişmesi, insanların masumiyetlerini yitirmelerine, oldukları gibi davranmamalarına, yapay bir kendilik oluşturmalarına, doğallıklarından uzaklaşmalarına ve yozlaşmalarına neden olmuştur. Eş deyişle akıl, insanların köle durumuna düşmelerine yol açmaktadır. Dolayısıyla Rousseau için aklın gelişmesi ile özgürlük birbiri ile doğru orantılı değildir.

Eşitsizlik insanları çatışmalara, savaşlara ve kargaşalara götürmektedir. Zira insan, mal mülk edinmek için hak iddiasında bulunur. Oysa bu hakka sahip olmak, toplumsal durumun getirdiği olumsuz sonuçlardan biridir. Zira burada insanların kişisel istekleri ve çıkarları doğrultusunda akıl, bireysel çıkarları karşılamak ister ve hep daha fazlasını talep ederek bencilliği ortaya çıkarır ve insan vahşileşir. Bu durum insanları birbirine muhtaç hale getirir ve biri, diğer bir başkasının kölesi durumuna düşer. İnsan kendi istek ve arzularını karşılayabilmek için isteyerek olmasa da köle olmak mecburiyetinde kalır. Zira insan ne zaman başkasına muhtaç oldu, işte o zaman onun köleliği başlamaktadır.

Bu bağlamda Rousseau'nun olmasını istediği doğa durumu insanlığın altın çağıdır. Doğa durumunda eşitsizliği artıran bir durum yoktur, insanların fiziksel olarak üstün olması dahi herhangi bir eşitsizlik durumu olarak algılanmamaktadır. Ne var ki insan aklının yetkinleşmesi ile birlikte, insanlar doğa durumundan doğal olmayan duruma, bireysellikten toplumsallığa evrilmiştir. Bu durum ise insanın, özgürlüğünün, eşitliğinin, mutluluğunun, değerlerinin kaybolması ile sonuçlanmıştır. Bu sonuçlarla birlikte insan ve insanlık bozulmuş, çürümüş ve yozlaşmıştır. Başka bir ifadeyle insanın toplumsallığa geçişi, doğal insanın tahribatıyla sonuçlanmıştır.

Rousseau insanı köleleştiren bu durumdan korumak için herkesçe olumlanan toplum sözleşmesini çözüm yolu olarak sunmuştur. Zira ona göre, insanların unuttuğu ve kaybettiği, insanca yaşamayı veya insanın doğal kendilik bilincine sahip olmalarını sağlayan, özgür, eşit ve mutlu bir yaşam haklarını yeniden kazanmaları toplum sözleşmesi ile mümkündür. Nihai olarak, güvenilir bir toplumda yaşamak herkesin hakkıdır.

Gelinen bu noktada güvenilir bir yaşam için eşitlik ve özgürlüğü temel prensip sayan Rousseau, ayrıcalıklara dayalı her türlü yaşam biçimini reddetmektedir. Bunun için akıl doğayı kendisine idol olarak seçmeli ve doğayla uyum içinde olmalıdır. Zira Rousseau için en büyük öğretici, doğadır. Akıl ne zaman ki doğanın sesini duymaktan uzaklaşmış o zaman insanın doğaya, kendisine yabancılaşması başlamıştır. Bununla birlikte bilimleri, sanatları, felsefeyi uğraşı haline getiren insanoğlu için hiyerarşik düzenler doğmuştur. Artık eşitlik ortadan kalkmış, kendine yabancılaşan insan kendi aklı ile başkasının kölesi haline gelmiştir. Tüm bunlar savaşları, çatışmaları, kaosu da beraberinden getirmiştir. İşte tüm bunların veya bütün kötülüklerin kaynağı akıldır. Aydınlanmacı görüşün aksine akıl hiç de masum değildir. Akıl yetkinleşmesi, insanın canavarlaşmasıyla doğru orantılıdır. Akıl geliştikçe insani duygular yerini insanlık dışı duygulara bırakmaktadır: Merhametli, vicdanlı, ben sevgisi olan insan artık bencil, canı, acımasız, güvenilirmez, doyumsuz bir hale bürünmektedir. Örneğin doğa durumunda eylemlerine ya da konuşmalarına bakarak bir insanın karakterini belirleyebiliyorken, akıl durumunda insan farklı durumlara farklı tavırlar göstermesi, söylediği ile eylediğinin aynı olmaması nedeniyle, güvenilirmez bir portre çizmektedir. Çünkü o artık bencil; aklını çıkarlarına teslim etmiş bir varlıktır. Bu nedenle Rousseau, akli eleştirmekte ve çağının görüşüne aykırı bir tutum sergilemektedir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (1986). *Siyasi Düşünceler Tarihi Ders Notları II*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Altunya, N. (2003). *Vatandaşlık Bilgisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Can, N. (2005). *Siyaset Felsefesi Problemleri*, Ankara: Elis Yay.
- Çaha, Ö. (2013). *Siyasi Düşüncelere Giriş*. İstanbul: Değerler Merkezi Yayınları.

- Çelik, S. (2012). *Modern Felsefe I*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Duman, F. (2006). Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması versus İskoç Aydınlanması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61 (1), 118-151.
- Goldmann, L. (1973). *The Philosophy of the Enlightenment The Christian Burgess and the Enlightenment* (H. Maas, Trans.). Routledge & Kegan Paul London.
- Gökberk, M. (1997). *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Göze, A. (1998). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Hocutt, M. (2003). Compassion Without Charity, Freedom Without Liberty: The Political Fantasies of Jean-Jacques Rousseau. *The Independent Review*, VIII (2), 165 – 191.
- Hocutt, M. (2013). Hayırseverliksiz Merhamet, Hürriyetsiz Özgürlük Jean-Jacques Rousseau'nun Siyasal Fantezileri (A. Yayla, Çev.). *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl 18, Sayı 69-70, 157-189.
- Karakaya, C. (2016). *Jean Jacques Rousseau-Toplumsal Sözleşme veya Siyasal Hukukun Prensipleri*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kızılçelik, S. (2005). *Batı Barbarlığı 1: Rousseau, Marx ve Nietzsche Üzerine*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Peckover, C. (2012). Realizing The Natural Self: Rousseau And The Current System Of Education, Ohio Valley Philosophy of Education Society, *Philosophical Studies in Education* 43, 84-94.
- Rosenow, E. (1980). Rousseau's Emile, an Anti-Utopia, *British Journal of Educational Studies*, 28 (3), 212-224.
- Rouessau, J. J. (2021). *Julie ya da Yeni Heloise* (A. Kadir Paksoy, Çev.). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Rouessau, J. J. (2002). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma* (R. N. İleri, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1995). *Yalnız Gezenin Düşleri* (E. Yanarocak, Çev.). İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1999). *Toplum Sözleşmesi* (A. Erenuluğ, Çev.). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Rousseau, J. J. (1987). *Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev* (S. Eyüboğlu, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rousseau, J.-J. (2009). *Rousseau, Emile ya da Eğitim Üzerine*, (İ. Yerguz, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2007). *Emile or On Education*, (B. Foxley, Trans.). Sioux Falls, SD: Nu-Vision Publications.
- Russell, B. (2004). *Batı Felsefesi Tarihi III*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Timuçin, A., Timuçin, A. ve Helvacıoğlu, E. (2008). Aydınlanma Nedir?, *Bilim ve Gelecek Dergisi Arşivi*, sayı 50.
- Weischedel, W. (1993). *Felsefenin Arka Merdiveni*. (S. Umran, Çev.) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Zerlin, I. M. (2002). Aydınlanma: Felsefi Temeller, (M. Tekin, Çev.). *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (13), 229- 235.

Extended Abstract

Enlightenment philosophy is a rational worldview. The necessity of enlightenment is to create a worldview that the human mind will determine itself. For this reason, with the enlightenment of the 18th century, the mind was redefined, so to speak, and its dignity was restored. Because, the thing that has the mind thinks and the thinking person is not fixed, but always in search. This search manifested itself in all fields during the Enlightenment period. Man has been in a constant search in the universe, therefore in science, by questioning his existence in philosophy and the universe with his self-directed thinking. Here, Enlightenment is the manifestation of this search of man. The enlightenment is a concept identified in the 18th century, offering different ideas about humans and humanity. In this understanding, both the person who wants to be enlightened and the thing that is wanted to be enlightened are the meaning and order of human life. In addition, Enlightenment is the search for the mysteries and unknowns of the universe. The means of their realization is the mind. Because the mind is a universal power and it gives meaning and order to human life. The Enlightenment tried to bring a universal dimension to the mind, and this is valid for all peoples, nations, periods and cultures. The mind is the only criterion to distinguish between truth and wrong and to reach universal principles. Therefore, the mind is in the position of absolute authority in the Enlightenment period.

It can be said that in the 18th century, concepts such as reason, progress, development, freedom, justice, brotherhood, dynamics and being active came to the fore regarding the concept of change. In this period, we come across a human model that is based on reason and tries to draw its own path without relying on anything else. The mind is a universal power that gives meaning and order to human life. If the existing mind is freed from the beliefs and traditions of previous centuries, human life will also be saved. Although a new social life, state, religion, tradition, culture, art, science, education and morality envisaged by the Enlightenment offer examples of people's recovery from the bad situation they have fallen into, it is seen through the critics of this period that it contains controversial content.

Rousseau, who emphasizes emotions rather than reason, asserts that man, who is free and good in nature, is enslaved, "chained" and morally corrupted by the influence of sciences and arts, exhibits an anti-Enlightenment attitude with these views and differs from his contemporaries at this point. Jean-Jacques Rousseau, who is a thinker of the Enlightenment Period, confronts us with his negative attitude towards the mentality of his own period, with his heavy criticisms against the Enlightenment, the philosophers of his own period, and the chain of thought. Rousseau, who emphasized that with the Enlightenment, the human being in his natural state deteriorated, degenerated, ignored his feelings, and alienated himself from his captivity due to the influence of institutions such as science, art or education, draws attention to the contradictory voice of the period with this attitude and harsh criticism.

According to Rousseau, who criticizes the Enlightenment through the mind, a man leads a primitive life in nature when he comes to existence. This primitiveness is a condition that makes a man free, at the same time equality prevails in this nature. In this nature, where freedom and equality dominate, one does not exploit the other, human morality has not deteriorated, existence is primitive existence, man continues to exist alone, and even the physical superiority of people does not cause any inequality. In this way of life, man is a pure, clean, self-sufficient being, he has no chains because he is born free, and freedom is

the source of his happiness. The basic needs of a human being of this nature, first, is the need for food and shelter. Later, with the competence of man, his demands change and great differences occur in man. This change forms the basis of Rousseau's enlightened critique of the mind.

Before the change, a unique being with different qualities and characteristics encountered the human being. This being, that is, man, does not live in a community; he lives daily and is not a selfish being because he is not interested in science and art. In this way of life, human desires are limited; there is not even war because of the dominance of compassion and mercy. Man's passions cannot go beyond his physical needs, so there is no reason for a man to be unhappy or miserable. A person with such a lifestyle is in a "state of nature". Rousseau's state of nature is seen as the golden age of humanity. The state of man in this state of nature is described as "savage". If we make a definition of the called savage, that is, the human being living in the state of nature, in terms of Rousseau: In the state of nature, man is a compassionate being who does not act on the basis of mind, but rather acts with his instincts and emotions.

In this context, man is a being who has the unity of instinct, emotion and mind, and acts with instinct and emotions in his primitive life. During this period, the most dominant emotions of human beings are compassion and mercy. Compassion has a much more positive value in determining the equality and happiness of man in his primitive life. In another aspect, the human being who has a mind, develops this faculty over time. The development of mental faculties, on the other hand, becomes the cause of many negative consequences and situations. Because the structure of the human mind, which is open to change and development, is an open door to the loss of freedom, equality and morality. At this point, Rousseau presents a new depiction of an existing human being. According to Rousseau, suggesting such a human understanding causes human selfishness, deterioration of the human in the natural state, and alienation of the human being from self nature. There will be a deterioration in the actions and life of the alienated person. Because in such a situation, freedom has disappeared and inequalities have arisen. According to this, the development of human mental faculties is the reason for the loss of innocence, loss of naturalness and corruption. The mind leads to the enslavement of people. For this reason, Rousseau argues that with the exaltation of the mind and leaving the emotions aside, the human being is detached from his essence and enlightenment; specifically criticizing the mind. Because the progress of the human mind is inversely proportional to freedom, and the desire of man to acquire knowledge is inversely proportional to wanting morality, slavery and luxury.

When Rousseau talks about the Enlightenment, he builds his thoughts on human history, that is, on the evolution of humanity. According to him, saying 'this is mine' and becoming a society has caused a change in the basic feelings inherent in human nature. Because with the development of civilization, humans will have also changed. The human model that thinks only of itself has emerged. In addition, man has moved away from nature, in fact, this means that he has moved away from his essence or nature. Thus, the nature of man has also gone through the process of deterioration. There will be disorders in the life and actions of the deteriorated person. Because freedom has disappeared, inequality has emerged. In a society where there is a slave and master relationship, a distinction between private property and division of labor has also occurred. All these reasons have affected the fields such as society, state (politics), religion, culture, education, science, art and morality, with which man and humanity have come in contact, at the last point.

One of the situations that arise with the development of the mental faculties of the human being when the transition from a man in the state of nature or a savage person to a person who takes his mind into the foreground continues, is that besides putting himself in chains, there is something to hold on to with these chains. Therefore, human progresses on the way to becoming social human being and the situation that turns into a structure in the form of 'human, society and social life' rather than 'human, nature and human life' is evaluated and criticized by Rousseau. Along with these criticisms, he also reveals a new human imagination while dealing with the qualities, characteristics, life, change and transformation of the existing human being. What is wanted to be done in this study is to understand how the Enlightenment thought and mind brought by civilization, the social life contents of the Enlightenment period were evaluated by Rousseau. Because Rousseau is one of the thinkers who did not see the Enlightenment as 'Enlightenment' and lived in the Enlightenment period. His views are extremely important in that they contain the views that will end the Enlightenment. Therefore, This study aims to reveal a new human depiction through Rousseau's enlightened critique of the mind.